

REKTOR JENS WORM OG HANS FORFATTERLEKSIKON

AF

EMANUEL SEJR

I Det kongelige Biblioteks manuskriptsamling (Ny kgl. Samling 739 ah, 2°) findes fra slutningen af det 18. århundrede en del boglister og mange breve, stilet til rektor ved Århus Katedralskole Jens Worm; ialt drejer det sig om 570 blade af forskellig format, samlet i et senere bind, som bærer titlen „Materialier til J. Worms Lexicon over lærde Mænd“, skrevet med en hånd fra det 19. århundrede. Man har med andre ord her i det mindste en del af forarbejderne til Worms „Forsøg til et Lexicon over danske, norske og islandske lærde Mænd, som ved trykte skrifter have gjort sig bekendte. . .“ I–III, 1771–84.

Både manden og værket er værd at mindes. Man tør vel ikke påstå, at Worm på nogen måde var en genial natur, men han havde absolut kvaliteter; og rent bortset fra forfatterleksikonnet har han også på andre områder præsteret ting, som aftvinger respekt.

Han tilhørte den store Wormske slægt, der er så rigt repræsenteret indenfor dansk kulturliv i det 17. og 18. århundrede. Ole Worm var hans oldefar, og hans far, Oluf Worm, var den sidste teologiske lektor i Århus, hvor Jens Worm fødtes 1716. Mærkeligt nok gik han ikke i byens latin-skole men fik „privat Information af adskillige Studiosis“. ¹⁾ Størst indflydelse på ham fik daværende stiftsprovst i Århus Fr. Nannestad, som i 1733 dimitterede ham til universitetet.

Nannestad var højt begavet og en kraftfuld, noget stejl personlighed, skrappt ortodoks og derfor i strid med biskop Peder Hygom, som hældede til pietismen. Senere blev Nannestad biskop i Trondhjem og derefter i Christiania. Af de skrifter, han udgav herhjemme, er det betydeligste

Artiklen er i det væsentlige identisk med en „Suhm-forelæsning“ holdt for Danmarks Biblioteksforenings bibliotekarsammenslutninger i efteråret 1958.

„Hilaria Aarhusiensia“, en hyldest- og lykønskningstale han holdt i Århus Domkirke i anledning af Frederik V.s kroning; dens indhold er en kronologisk ordnet opregning af de velgerninger, de oldenborgske konger har øvet mod kirken i Århus, og fremstillingen hviler på grundige studier og har værdi den dag i dag. Man må dog for tilhørernes skyld håbe, at Nannestad i kirken har nøjedes med et passende uddrag af talen, for „Hilaria Aarhusiensia“ er på 210 sider i kvart og på latin, bortset fra citaterne af de originale danske dokumenter.²⁾

I studietiden i København havde Jens Worm stadig held til at komme i kontakt med adskillige betydelige og litterært interesserede personligheder, først og fremmest hans egen familie, bl. a. biskop Christen Worm, hvor han traf sin jævnaldrende slægtning, embedsmanden og bogsamleren Bolle W. Luxdorff, hvis mor var født Worm; desuden biskoppens søn borgmester Michael Worm og assessor i højesteret Caspar Christopher Bartholin, der var gift med en datter af biskoppen. De tilbød mig alle deres bord, skriver Worm, og „ved disse velynderes Godhed fik jeg Leilighed at opholde mig bestandig ved Akademiet i 7 Aar.“¹⁾

Størst betydning for Jens Worm fik dog hans privatpræceptor, professor Hans Gram. Dengang spillede præceptor-ordningen endnu en rolle. Det var præceptorens opgave at have tilsyn med studenten, ikke blot hans studier men også hans økonomi og hele menneskelige tilværelse, og den unge studerende havde ofte sin gang i privatpræceptorens hus. I sin selvbiografi fremhæver Worm da også „den udødelige Grams Raad, Veiledning og ypperlige Bogsamling“, som noget der særlig kom ham til gode – og det er vel ikke urimeligt at forestille sig, at den første tanke om et forfatterleksikon kan være opstået hos Worm, mens han arbejdede i denne bogsamling.

Hans studier ved universitetet havde det dengang gængse forløb. Han tog teologisk embedseksamen 1736 og deltog iøvrigt i de på den tid almindelige disputatser, hvis vrangside kendes fra Holbergs „Erasmus“. Worm skrev selv et par disputatser, og desuden havde han flere gange, som han siger, „den Ære . . . efter Invitation at opponere“ mod forskellige professorer. I 1739, da man påtænkte en ny bibeloversættelse, fik Worm 1. og 2. Mosebog betroet. Det kan deraf slutes, at man har betragtet ham som en lovende ung videnskabsmand.

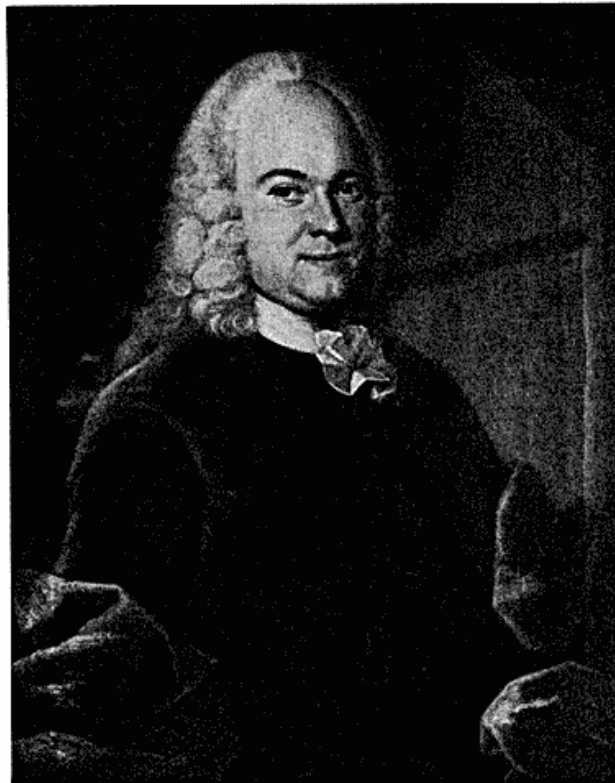
Men 1740 blev han kaldet til konrektor ved Århus Katedralskole, samme år tog han magistergraden, og i Århus begyndte derefter en helt ny tilværelse for Worm. Han blev hurtigt opslugt af skolearbejde og administration. Skolens daværende rektor, magister Johan Schmidt, var svagelig, og 1745 blev Worm udnævnt til vicerektor og måtte i de følgende

år ofte passe både rektors og konrektors embeder. I 1752 døde Schmidt, og Worm blev endelig rektor også af navn.

Hvad han overkom er ganske imponerende. Han var først og fremmest en nidkær rektor, og ikke blot i undervisningen; han søgte ved enhver lejlighed at fremme skolens interesser: begrænsede disciplenes løbedegnetjeneste, førte flere processer for at sikre jordegods, som tilhørte skolen, og veg ikke tilbage for at føre sagerne helt op til højesteret. Worm må i det hele taget have været en praktisk og handlekraftig mand, som også uden for skolen har skaffet sig respekt. Flere gange var han „Commissarius. . . i adskillige betydelige Sager“, som han selv siger, og 1761 udnævntes han til sagkyndig opmand ved forefaldende tvistigheder om fællesskabets ophævelse i Havreballegaards amt, ligesom han var medlem af den årlige kommission til „Extra-Skattens Ansættelse for de Fattige i samme Amt“.

Men desuden lykkedes det ham at få opført en nybygning for skolen; og offentligt byggeri var ikke lettere at gennemføre dengang end nu. Ganske vist var der intet boligministerium, som skulle godkende bygningstegninger, og Worm behøvede heller ikke at søge materialebevilling. Men til gengæld måtte han praktisk talt selv skaffe pengene til byggeriet. Egentlig påhvilede det ifølge Christian V.s lov kirkerne at vedligeholde de lærde skolers bygninger, men kirkerne var fattige, og det viste sig umuligt at komme frem ad den vej. Så tiggede man i stedet hos præsterne i stiftet, som må have været rigere dengang end nu. Århusborgerne gav mærkeligt nok ikke noget; men Worm må have haft charmerende egenskaber, for der kom både et pænt beløb fra præsterne – næsten 1000 rdlr. – og desuden modtog skolen testamentariske og andre gaver fra velhavende enkeltpersoner.

Efterhånden som pengene kom ind, begyndte Worm i forståelse med skolens forstanderskab at købe byggematerialier: 200 tdr. ulasket kalk og et par år senere 150,000 mursten. Derefter lod man „en i slige Ting forfaren Mand“³⁾ udarbejde fornødne tegninger, og først da indsendtes officielt forslag om en nybygning til stiftsøvrigheden. Fremgangsmåden havde jo ikke været anvendelig i vore dage, men Worms taktik viste sig at være rigtig: myndighederne gav deres tilslutning, og byggeriet blev påbegyndt i 1763. Worm var med i alle enkeltheder; i regnskaberne ses det, at licitationsvilkår, akkorder om materialier og selv lønningsedlerne er skrevet med hans egen hånd. Ved den nye skoles indvielse udtalte forstanderskabet da også, at uden ham „skulde vore bedste Anstalter have manglet fornøden Drift, og Bygningen hverken så hastig eller saa prægtig have reist sig af sit Støv, som nu sees paa denne Dag,

Jens Worm. Oliemaleri 1758 af Andreas Brünniche. Tilhører Horsens Statsskole.
Originalens størrelse: 78,5 × 62 cm. A. Ratnowsky fot.

den berømmelige Rector Worm til udødeligt Æreminde hos en skjøn-
som Efterslægt“.3)

Den indsamlede sum til byggeriet slog imidlertid ikke til, og da der dengang ikke var noget, som hed tillægsbevilling, måtte Worm udstede obligationer til de sidste kreditorer. Hvor hårdt trængt skolens økonomi var, kan man se deraf, at Worm forsøgte at komme ud af miseren ved at spille i lotteriet. Skolens regnskab for 1769 har en udgiftspost på „20 Rdlr. for tvende Lodder i Statslotteriet paa Skolens Gevinst og Forlis“.4) Det blev forlis; i det mindste findes ingen indtægtspost på lotterigevinst.

For at afrunde billedet af rektor Worm skal det lige nævnes, at han 1754 giftede sig med Anna Müller, der var 15 år ældre end han, og som tidligere havde været gift to gange, først med præsten Gregers Jochumsen Bruun og derefter med krigsråd, vejer og måler i Århus Niels Langballe. Hun må åbenbart have været noget enestående enten af ydre eller af

indre – eller måske begge dele – for hun omtales som „den blandt sit Kjøen fast uforlignelige“⁵⁾. Desuden var hun formuende.⁶⁾

Alt tyder iøvrigt på, at ægteskabet var harmonisk, og Worm må have været en eksemplarisk ægtemand, i hvert fald i sammenligning med sine forgængere. I den af biskop C. M. Rottbøll forfattede gravskrift over fru Worm, der døde 1774, hedder det nemlig, at hun i trende ægteskaber erfarede „den sjeldne Lykke: at vinde ved hver Forandring“.⁷⁾

I Horsens Statsskole findes det her afbildede portræt af rektor Jens Worm, malet 1758 af Andreas Brünniche, hvoraf man mindre får indtryk af en skolemand eller en lærd end af en typisk verdensmand fra det 18. århundrede. Parykken bølger om en høj pande, øjnene spiller i et fast, karakterfuldt ansigt, og omkring munden er der antydning af et satirisk smil. Det er tydeligvis en myndig mand, og det stemmer også med den skildring, fru Worms dattersøn, rektor Erik Gjørup Tauber, har givet af Worm, når han kom på vej til mesterlektionen „med sin vajende Allongeparyk og sin sorte Magister-Kappe til Skræk og Bævelse for alle tilstedeværende Peblinge“.⁸⁾

Myndighed er også en af de egenskaber, som Worms søstersøn, rektor Oluf Worm i Horsens, tillagde ham i den latinske gravskrift, han efter Jens Worms død forfattede. Han var også i besiddelse af „visdom“ og „retfærdighed“, hedder det; men det er jo mere uhåndgribelige dyder, som ikke karakteriserer meget. Derimod tror man det gerne, når der i gravskriften tillægges ham „Fæsthed, som ikke lod sig paavirke af Haab eller Frygt, selv i de vigtigste Sager“, og om myndigheden siges det, at den „prægede ham i den Grad, at han syntes som skabt til at udøve den, og den gav sig Udslag selv blot *in nutu* – ved et nik“.⁹⁾

At det virkelig har været muligt for Worm midt i al sin travle, udadvendte virksomhed at fortsætte sine studier, er jo lidt af et mirakel. Foruden forfatterleksikonnet fik han trykt et par afhandlinger i skoleprogrammer og en ret dybtgående undersøgelse over de lærde skolers historie i Danmark før reformationen; den optoges i Videnskabernes Selskabs skrifter.¹⁰⁾ I manuskript foreligger enkelte latinske afhandlinger, bl. a. om de ældste bogtrykkerier i Århus,¹¹⁾ altsammen meget gode og for sin tid værdifulde arbejder. Det var også Worm, som leverede Århusstoffet til Pontoppidans Danske Atlas.¹²⁾

Men alt blegner naturligvis ved siden af forfatterleksikonnet. Det er næsten ubegribeligt, at han har kunnet få et så udpræget tålmodighedsarbejde fra hånden; hans leksikon er vort første egentlige forfatterleksikon, og mange hjælpemidler stod ikke til hans rådighed. Hvad der fandtes af tidligere fortegnelser over danske forfattere og deres værker som Alb.

Bartholins *De scriptis Danorum* (1666) og Thuras *Idea historiae litterariae Danorum* (1723) var mer eller mindre ufuldstændige, tørre registre, mens Worm søgte fuldstændighed så vidt muligt og gjorde en hel del ud af forfatternes biografier.

I forordet til leksikonnet skriver Worm, at han har betjent sig af „adskillige udenlandske Skribentere, men i Besynderlighed af alle, eller i det mindste de allerfleste, af vore egne, som hist og her har skrevet noget om den Materie, tillige med en stor Deel Programmata, lærde Dag-Bøger og Tidender, de bedste og fuldstændigste Bog-Registere og en temmelig Deel Haandskrifter, foruden nøie Giennembladning af Skrifterne selv, saa mange som jeg har kundet overkomme, som ikke har været en liden Deel, samt flittig Brevvexling med de i dette Slags Videnskab meest drevne Mænd. . .“.

Hvordan Worm i større udstrækning har kunnet gennemblade bøgerne er lidt af en gåde. Hans eget bibliotek var ganske vist helt pænt for sin tid – auktionskatalogen tæller ialt 2562 numre men omfatter adskilligt flere bind, fordi de enkelte numre ofte repræsenterer flere bøger – men bortset herfra var der ingen biblioteker i Århus, end ikke skolen havde en smule bogsamling; og at rejse til København fra Århus var i de dage en formelig ekspedition, som ikke kunde foretages hvert øjeblik. Worm skriver da også i et brev til Abraham Kall, at „saa vanheldige ere vi i Provincerne, hvor vi ere udelukte fra Bibliotheker, at hvad vi ej selv have, det kan vi ej faae til Eftersyn hos andre. Havde jeg været et Sted, hvor der havde været Adgang til anseelige Bogsamlinger, kunde jeg med langt mindre Møje og mindre Bekostning have frembragt noget fuldstændigere“. Og han følger til: „Det falder mig derfor ofte ind, at det var ønskeligt, om der i Provincerne bleve anrettede offentlige Bibliotheker paa et og andet Sted, som vilde vist føde og veligeholde Lysten til Studeringer hos mange. . .“.¹³⁾ Der skulle gå mange år, inden denne ønskedrøm gik i opfyldelse.

Brevvekslingen med „de i dette Slags Videnskab meest drevne Mænd“ bl. a. mange breve fra de mænd, Worm takker i forordet til leksikonnet, findes i det nævnte manuskript i Ny kgl. Samling. Om det er hele korrespondancen kan ikke afgøres, men en anselig del af den må det være. Ordningen, som ofte forekommer lidt tilfældig, synes at omfatte to eller om man vil tre dele. Indledningen er en alfabetisk ordnet fortegnelse over medtagne forfattere med kort angivelse af den litteratur, hvor hver enkelt er omtalt; dernæst følger en gruppe med større og mindre fortegnelser over bøger og biografier af forfattere, skrevet af forskellige men ofte uden afsenderens navn. Rækkefølgen synes ret tilfældig, og der er skrivelser

lige fra 1760erne til kort før Worms død. Resten – og det er størsteparten – af korrespondancen er groft og ikke alt for nøjagtigt ordnet i to alfabeter efter afsender (undertiden også efter den behandlede persons navn) men uden at der synes at være væsensforskel på de to grupper. Også her findes fyldige fortegnelser over bøger, ofte med forfatterens biografiske data, ligesom der findes mange breve fra dalevende forfattere med lister over deres udgivne værker og i reglen ledsaget af selvbiografier, som i adskillige tilfælde er langt mere omfattende end det uddrag, Worm har kunnet give i leksikonnet.

Endelig er der en mængde breve med rettelser og tilføjelser til 1. og 2. del af leksikonnet, således sender den senere biskop Hálfdan Einarsson, Hólar, i 1774 fire foliosider rettelser vedrørende islandske forfattere og senere fire til. Og det ses, at Worm også efter 3. dels udgivelse i 1784 stadig har arbejdet med suppleringer. Helt rørende er et brev fra fru Worms dattersøn Emmanuel Tauber med fortegnelse over bøger trykt efter 1784. Brevet er fra 1789, året før Worm døde, og Emmanuel Tauber var på det tidspunkt 13 år gammel. Som bekendt glemte han ikke sine boglige interesser, men blev fra 1811 som rektor i Aalborg primus motor i arbejdet for byens biblioteksvæsen.¹⁴⁾

Lidt rodet synes brevene i manuskriptet samlet, og der findes også uvedkommende papirer imellem, således en stamtavle over Århus-familien Basballe med afskrift af teksterne på slægtens epitafier i Frue Kirke. Ligeledes findes et brev fra 1792 til Jens Worms søstersøn, rektor Oluf Worm i Horsens angående tiende til statsskolen i Horsens. Det kunne tyde på, at papirerne efter Jens Worms død har været i Oluf Worms eje, hvad også forekommer naturligt.

Trods den vidtløftige korrespondance har Worm ingenlunde fået alle de oplysninger, han ønskede. I fortalen til leksikonnets 3. del skriver han, at „mange brave Mænd (dog ikke saa mange, som jeg havde ønsket) have beredvilligt understøttet dette mit Værk . . . men nogle af vore endnu levende Lærde, som jeg både skriftlig og mundtlig har ladet anmode om deres korte Biographier med Fortegnelse paa deres Skrifter, har været saa tilbageholdne (af hvad Aarsag veed jeg ikke) at de ingen af delene have vildet meddeele“.

Den art tilbageholdenhed kan have mange årsager, som ikke netop behøver at være beskedenhed. Tværtimod kendte man også i Tyskland forfattere, som ikke ønskede at give oplysning om deres jævne herkomst eller om deres egen underordnede stilling i en tidligere periode.¹⁵⁾ Noget lignende fortæller Laurids Engelstoft i en anekdote om Ove Høegh Guldberg, som åbenbart har været en alt for stor mand til at levere oplysninger

til et forfatterleksikon. Worm havde derfor selv udarbejdet en kort biografi og lod søstersønnen søge audiens for at få den godkendt – Høegh Guldberg var endnu på dette tidspunkt den mægtigste mand i landet. Den unge Worm begyndte at læse „Manuscriptet op for ham: „Hans Fader var *Bedemand*. . .“. „Ja,“ sagde Guldberg, „det gaar alt for meget i Detail, bogen vilde blive altfor stor, lad os slette det ud!“ „Han tog theologisk Attestats og skulde have været *Personelcapellan*. . .“. „Hvortil alle disse Details. Kjære, lad os slette dette ud“ osv.¹⁶⁾

Man skulle næsten tro, at historien har været kendt af samtiden, for i anmeldelsen af leksikonets 3. del i *Lærde Efterretninger* bemærkes det, at der synes at være enkelte forfattere, „som have tilbageholdt deres Forældres Navne, andre som have undseet sig ved Forældrenes borgerlige Handtering osv.“¹⁵⁾ Og slår man efter i selve leksikonnet under Høegh Guldberg, bliver anekdoten helt troværdig, for *Bedemanden* er forsvunden og ligeledes *Personelcapellannen*, som iøvrigt skulle have været residerende kapellan.

I slutningen af manuskriptbindet i Ny kgl. Samling findes en del breve vedrørende leksikonets trykning. Det første bind blev trykt i Helsingør hos litteraten Emanuel Balling, som altid var i pengetrang. Han begyndte da også med at få forskud, og det fortsatte han tappert med. Det værste var, at han tilsidst, „angrebet af sine kreditorer“, gik fallit, så trykkeriet måtte sælges, uden at der var leveret noget af andet bind, som Balling dog havde fået 50 rdlr. i forskud på.

Jens Worm blev her reddet af Det typographiske Selskab, der var startet i 1772 med Suhm og Ove Høegh Guldberg som de største kanoner blandt stifterne. Selskabets formål var netop at befordre i trykken sådanne værdifulde værker, som på grund af begrænset afsætning vanskeligt kunne bære sig økonomisk, og det overtog nu restoplaget af leksikonets 1. del for 200 rdlr. (hvorfra dog gik 20 rdlr. til en aktie i selskabet, som Worm måtte tegne) og påtog sig at forlægge 2. del. Som forfatterhonorar skulle Worm have 100 eksemplarer på trykpapir, 10 på skrivpapir og 1 på median-papir.

Leksikonnet var for så vidt afsluttet med 2. del, men Worm meddelede dog i forordet, at der senere kan ventes et supplement „om Gud giver Liv og Helbred“. Med helbredet kneb det af og til; i flere år var Worms syn så ringe, at han næsten ikke kunne læse, og havde ikke søstersønnen, den senere rektor Oluf Worm, været, var supplementet nok aldrig kommen, siger Worm selv i forordet. Oluf Worm opholdt sig dengang i København og havde altså god lejlighed til at udnytte bibliotekerne. Han var desuden en god ven af Rasmus Nyerup, som var amanuensis ved Det

kgl. Bibliotek og tog så ivrigt del i leksikonarbejdet, at Jens Worm takker ham for hans „besynderlige Omhyggelighed for dette Skrifts Befordring“. Det viste sig også, at da leksikonets 3. bind udkom i 1784 med rettelser og tilføjelser, var det næsten lige så stort som de to første bind tilsammen.

På det tidspunkt var leksikonets position fuldkommen sikker i den litterære verden. Det ses blandt andet deraf, at 3. del udsendtes af Gyl-dendals Forlag, som altså må have set sin fordel i at overtage leksikonet.

Worms forfatterleksikon blev i det hele taget modtaget med almindelig anerkendelse. 1. del, omfattende bogstav A–L, udkom 1771 og var til-egnet Luxdorph; 1773 kom 2. del med resten af alfabetet, og allerede inden 3. del med de mange vigtige rettelser og tilføjelser forelå, blev det i Tyskland, hvor man ellers havde adskillige Gelehrten-Lexica, hævdet, at intet land i Europa besad et mere fuldkomment forfatterleksikon end Worms.¹⁷⁾ Anmelderen i *Lærde Efterretninger* lykønsker den danske litte-ratur med „dette Mesterværk; thi fra den Rang vil det vel ikke kunne nedstødes, endskjønt der opdages en eller anden liden Urigtighed eller Ufuldkommenhed, som er uadskillelig fra slige Arbejder“.¹⁷⁾

Når Worm har kaldt sit værk leksikon over *lærde* mænd, er det nok i overensstemmelse med de nævnte tyske Gelehrten-Lexica, som dengang udkom. Men iøvrigt har ordene lærdom og videnskab vist haft en lidt rummeligere betydning end nu, da de kun dækker den egentlige forskning. Begrebet lærd går måske også tilbage til den tid, da de allerfleste bøger var på latin, og alle forfattere således praktisk talt var, hvad man kunne kalde lærde mænd.

På Worms tid udkom imidlertid så mange bøger skrevet af absolut ulærde personer, at redaktøren af et forfatterleksikon har måttet tage standpunkt til, om han ville sætte en grænse for optagelse og da hvor. Worm er kommen til det resultat, at han ville have det hele med, både „lærde Mænd, som ved trykte Skrifter have gjort sig bekiendte, saavelsom andre Ustuderede, som noget have skrevet“, som det hedder på titelbla-det. I forordet uddyber han problemet nærmere: „Jeg anfører ei allene Grundlærde og Halvlærde, men endog næsten Ulærde, naar de ikkun have ladet noget trykke.“ Han er dog klar over, at ikke alle vil synes om denne fremgangsmåde; men, siger han, „Myren boer i Skoven, ligesaa vel som Elephanten, en liden Vergiss mein nicht taales i Haven ligesaa vel som den prægtigste Rose. Og hvor vanskeligt vilde det ikke være at afpæle Grændser til Skilsmisse imellem de adskillige Classer af Skriben-tere“, tilføjer han, og det har han jo ikke uret i.

Desuden, fortsætter han: „overalt have saadanne Smaalærde længe siden, saa at sige, vundet Borgerskab i den lærde Republik, ei allene hos

vore Egne, men endog hos Fremmede. Det er derfor ikke min Sag at gøre dem saadan Hævd disputeerlig, eller udelukke andre, som kunde paastaae at have lige saa god Ret . . . endog de allerminde Skrifter anføres. . . Vil nogen synes, at herudi gaaes for vidt, saa er det dog af det Slags Overflod, som hverken er til Skade eller Fornærmelse.“

Mærkeligt nok er der i anmeldelserne af leksikonnet næsten ingen antydning af diskussion om dette dog principielt vigtige punkt, kun en henstilling om, at forfatteren i en ny udgave måske burde „udelade Leyligheds-Vers og andet, naar det ikke udmærkes ved noget besynderligt“. Men ellers strømmer anmeldelserne over af ros, og med god grund falder man i forundring over Worms „store Læsning og Taalmodighed“ og beklager, at han må leve så langt fra hovedstaden og følgelig „saa langt fra de mange gode Hielpemidler, som saa flittig en Mand fortiente at faae i Hænderne“,¹⁸⁾ og leksikonnet betegnes som „et umisteligt og meget vigtigt Hielpemiddel for den, som engang føler sig Mod og Styrke nok til at give os en lærd Historie af vort Fædreland“.¹⁹⁾

Tyve år senere, da Rasmus Nyerup og J. E. Kraft i 1813 udsendte subscriptionsplan på deres litteraturleksikon, som jo er en nyudgave af Worms forfatterleksikon, kom det til meningsudvekslinger. Den utrættelige, altid rastløst virksomme professor Jens Møller for straks ud i Københavns Skilderie og ivrede imod at optrykke Worms leksikon, som han påstod fandtes „i enhver Literators Bibliothek, og som endnu i flere hundrede Aar ei vil blive vanskelig at overkomme“. Han mente, at man skulle nøjes med at trykke et supplement til Worm og forsøgte endog at bevise, at forlæggeren økonomisk ville stå sig bedst ved det.²⁰⁾

Men dernæst går han løs på spørgsmålet om, hvem der skal med i leksikonnet, og foreslår en skrap begrænsning: „Hvi vil man dog stræbe at redde fra Forglemmelse saa mange aandløse Forfattere, hvis Fostre for længe siden ere druknede i Lethe. Den hvis hele Fortjeneste bestaer i en fortabt Ligprædiken eller en slet Oversættelse, skal ei med Rette kunne klage over at miste en Plads, som uden Grund var ham indrømmet. . .“ Jens Møller ønsker heller ikke, at enhver skal nævnes, som har leveret bidrag til tidsskrifter, men kun dem, „hvis Skrifter eller Afhandlinger, de være nu smaae eller store, have noget Værd . . . dog maatte Maalestokken ei være strængere, end at enhver Forfatter nævntes, som *paa nogen Maade* havde gavnet Litteraturen“.

Desværre gav han ingen anvisning på, hvordan det skulle afgøres, om en afhandling havde „noget Værd“, eller om en forfatter „paa nogen Maade“ havde gavnet Litteraturen.

Men der kom andre indlæg i debatten, som dumdrigt søgte at op-

stille regler for, hvad der skulle med i et forfatterleksikon eller rettere for, hvad der ikke skulle med. Anmelderen i Dansk Litteratur-Tidende mente, at man først måtte definere begrebet forfatter, og at ikke enhver, der havde fået noget trykt, var forfatter. „Kun den kan kaldes saaledes, der har skrevet en trykt Bog, hvis Hensigt er eller synes at være, enten at udbrede eller forøge den menneskelige Kundskab.“ Heraf følger først, fortsætter han, uden at logikken forekommer særlig iøjnespringende, „at da en Bog er en Samling af mange Blade, er et Skrift paa 2 Ark eller derunder snarere at ansee for et Par Blade end for en Bog og hjemler Ingen Forfatternavn“.

Det er jo en klar men noget brutal afgørelse. Dernæst slutter anmelderen videre, at „den ikke er Forfatter, som ei skrev andet, end det, hvis væsentlige Beskaffenhed viser, at dets Hensigt ei egentlig var at virke paa Massen af den menneskelige Kundskab“. Det er dog kun en gentagelse af den første definition af begrebet forfatter, blot i negativ form, og den forekommer stadig lidt uklar og ubestemmelig. Men så nævnes en række eksempler, som jo altid er oplysende – og afslørende. „Ifølge dette,“ hedder det, „udelukke vi af dette Lexicon ikke blot Den, der allene skrev et alfabetsk Register over Medlemmerne i et Selskab eller en uraisonerende Catalog, men og den der blot for sin borgerlige Nærings Skyld seer sig nødt til f. Ex. at beskrive sin Fabrik, sin Maskine osv., eller foranlediget til enten offentligen at angribe en anden eller at forsvare sin egen Ære; fremdeles enhver Forretningsmand, hvis enkelte Embedsarbejde tilfældigvis kunde blive trykt, f. Ex. Præstens Præken, Advokatens Indlæg, Officerens Rapport, Lægens Obductionsforretning, Statsmandens Note osv. . .“.²¹⁾

Men naturligvis var der andre, som ønskede Worms linie holdt, og som f. eks. bebrejdede Nyerup, at han ville reducere Worms oplysninger i den nye udgave. Det drejede sig ganske vist ikke om større udeladelser, mest forkortelser af biografierne. Den alvorligste ændring bestod i, at Nyerup agtede at droppe „en hel Deel uvigtige Forfattere“, især de afdøde, og det reagerede mange imod.

Rahbek f. eks. ville helst have det hele med og ønskede desuden et titelregister med henvisning til den pågældende side i leksikonnet,²²⁾ og i Molbechs månedsskrift „Athene“ skrev A. E. Boye om Worms „fuldstændige, almeenagtede og neppe overtrufne Værk“, og det understreges, at „Fuldstændighed er et saadant Lexicons første Requisite“.²³⁾

Men den som varmest er gået i brechen for fuldstændighed, er dog lægen, dr. Henrik Rosted, der i et privatbrev til Nyerup argumenterer med fynd og klem for sit standpunkt. Det har moret Nyerup så meget, at

han har aftrykt brevet i forordet til sit leksikon, og et par af sentenserne fortjener at gentages her:

„Hvad kan man i Litteraturen kalde betydeligt og hvad ubetydeligt? Ere disse Benævnelser ikke meget relative? Jeg vil oplyse dette med nogle Exempler: *Statii* Skatkammer; *Coldings* blodige Brudgom; *Hoffs* Laas for Munden; *Saxens* Præstepine; *Sjelens* Luth; *Evangeliis* Pegefinger, Den aandelige Nathue; *Ruges* fornuftige Tanker, o. m. fl., som i æsthetisk og philosophisk Forstand vistnok ere Ubetydeligheder, men som desuagtet hævde deres Plads i den danske Litteratur, og som Worm desaarsag har ladet vederfares Ret. Senere har man havt *Reisers* Ildebrands- og Liv og Levnet og Forfølgelses-Historie; *Lunds* landlige Glæder, Syngespil i 3 Akter; *Hytters* Tilskueren i og uden for Roeskilde; *Olaus Withammers* Biographie; *H. Hauges* Skrifter; *N.C.B. Cruse* *Epicedium in obitum Wertheri*, trykt og uddeelt til Professorer. Alle disse ere unægteligen i høj Grad Ubetydeligheder, men have dog en vis Interesse, *quoad scribendi genus*. Bør disse forkastes, fordi de ere Misfostere? Vil man saaledes romstere, bliver der kun meget lidet tilbage i Litteraturens Rige, og man bliver da aldrig klog paa, hvad de danske Presser have frembragt, godt eller slet. Naar man høster en Ager, kan man ikke undgaae, at der jo følger noget Klinte eller Ugræs imellem Sæden; saaledes og, naar man vil foretage en videnskabelig Høst, og Spørgsmaalet blot er om, hvad der er skrevet og trykt i et Land.“

Dernæst går Rosted løs på Nyerups beslutning om, som han siger, at „fejle alle Forfatternes Mødre og Hustruer ud“ af leksikonnet. Hvorfor det? spørger han. „Kan der ikke gives Tilfælde, hvor det virkelig kan have Interesse at kjende en eller anden Familieomstændighed. Det har f. Ex. moret mig at vide, at Biskop Bagger var gift med den store Griffenfelds Søster, og at J. Rami Hustrøe var den kjække Anna Colbjørnsen. Dog, der kunne vel gives andre, vigtigere Omstændigheder, hvor en Qvindes Navn kunde være af Vigtighed. Gamle Worm har moret mig uendelig meget; hos ham har jeg fundet Bisper og Prælater, Jøder og Hedninger, Trompetere og Skrædere, Officerer og Dandsemestere, som alle have været Forfattere; mange morende Anecdoter: f. ex. om Helvaderus, Coccius, Jacob Worm, Zoëga m. fl. Saadant maa til, hvor Anledning gives; thi ellers bliver det for haardt at faae den tørre *Recensio nominum* ned.“

Rosted ville sikkert have været fuldt tilfreds med den nyeste afløser af Worm og Nyerup & Kraft: H. Ehrencron-Müllers Forfatterleksikon fra 1924-35, som – uanset hvad man kan indvende mod det i enkeltheder – er et forbløffende rigt værk og en næsten ufattelig flidspræstation. Og det

tør siges, at Thomas Hansen Erslews forfatterleksikon (1843-68) for perioden 1814-53, ikke står tilbage med hensyn til fuldstændighed og vel nok bærer prisen fremfor alle andre hvad angår nøjagtighed.

Tryksagernes mangfoldighed er i det sidste århundrede så overvældende, at et *almindeligt* dansk forfatterleksikon for denne periode vil være vanskeligt at realisere, men glædeligt er det, at et skønlitterært forfatterleksikon for årene 1900-1950 nu står foran udgivelse. Og uanset hvad der endnu måtte savnes, kan det vist fastslås, at Danmark stadig er det bedst dækkede land med hensyn til forfatterleksika. Det kan man nok indirekte takke Worm for. Han var pioneren, som gjorde det første, majsommelige arbejde; og netop fordi hans leksikon var så fuldstændigt og nøjagtigt, har det været et inspirerende udgangspunkt for efterfølgerne. Derfor er der grund til også i dag at tænke med venlighed på den gamle herre.

NOTER

- ¹⁾ Worms selvbiografi i leksikonnet, jfr. også Chr. Vest Hertel: Aarhus Dom- og Cathedral-Kirke, II, 1810, s. 478-83. - ²⁾ Hertel: anførte værk II, 4. hft. indledn. s. IV-V; Kirkehist. Saml. 4. rk. II, 1891-93, s. 582. - ³⁾ Indbydelsesskrift til den off. Examen i Aarhus Cathedralskole 1850, hvor en udførlig omtale af Worms skolebyggeri findes. - ⁴⁾ Aarbøger udg. af Historisk Samfund for Aarhus Stift 1951, s. 54. - ⁵⁾ Johs. Caroc: Slægten Begtrup, 1932, s. 182. - ⁶⁾ Formuen havde hun efter sin anden mand, krigsråd Langballe, om hvem det i Axel Meldal: Stamtavle over fire Slægter Meldal, 1950, s. 112, hedder, at han ejede „Thrige og Ølsted Kirker samt Thrige Sogns Konge-, Korn- og Kvægtiende. Han var en velstaaende Mand“. Se også Caroc: Slægten Begtrup, s. 186. - ⁷⁾ Caroc: Slægten Begtrup, s. 184. - ⁸⁾ Aarbøger udg. af Historisk Samf. for Aarhus Stift 1930, s. 58. - ⁹⁾ Den latinske gravskrift er i sin helhed oversat af bibliotekar F. M. Bendtsen i Em. Sejr: Jens Worm, den lærde Rektor i Aarhus, 1942, s. 18 f. - ¹⁰⁾ Det kiøbenhavnske Selskabs Skrifter, XI, 1777, s. 345-98. - ¹¹⁾ Afhandlingen er i uddrag oversat af K. Schmidt-Phiseldeck i Aarbøger udg. af Historisk Samfund for Aarhus Stift 1927, s. 29-44. - ¹²⁾ Ny kgl. Samling 652, 4°. - ¹³⁾ Brevet, som er dateret 13. decbr. 1773, findes nu i Det kgl. Bibliotek: Nyere Brevsamling. Et uddrag er trykt i Bogens Verden II, 1919-20, s. 208. - ¹⁴⁾ Se bl. a. K. Galster: Stiftamtmand Fr. Moltke og rektor Emmanuel Tauber. Oprettelsen af det første stiftsbibliotek og den første sparekasse i Jylland, 1958. - ¹⁵⁾ Lærde Efterretn. 1785, s. 410-11. - ¹⁶⁾ Norsk hist. Tidsskrift 2. rk. IV, 1889, s. 324-25 og 340-41. - ¹⁷⁾ Lærde Efterretn. 1785, s. 402. - ¹⁸⁾ Kritisk Journal 1773, s. 462 f. - ¹⁹⁾ Kritisk Journal 1771, s. 289. - ²⁰⁾ Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn 1813, s. 273 ff. - ²¹⁾ Dansk Litteratur-Tidende 1815, s. 119. - ²²⁾ Tilskueren 1815, s. 81 ff. - ²³⁾ Athene 1815 IV, s. 365.